

Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi /
Journal of Divinity Faculty of Bayburt University
ISSN 2148-6700 / e-ISSN 2630-595X
Sayı: 15 2022/1- Haziran

**ZEMAHŞERÎ VE TABÂTABÂÎ'NİN MUHKEM VE MÜTEŞÂBİH
KONUSUNDAKİ GÖRÜŞLERİNİN MUKAYESESİ**

*A Comparison of Zamakhshari and Tabatabai's Opinions Regarding Muhkam and
Mutashabih*

Şafak ÇATAL

Dr., İlkadım Müftülüğü Şube Müdürü, Samsun / Türkiye.
Dr., Mufti of İlkadım Branch Manager.
Samsun / Turkey.
scatal61@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6451-3871

Mustafa KARA

Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim
Okuma ve Kıraat İlmi Ana Bilim Dalı. Samsun / Türkiye.
Assoc. Prof., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Divinity, Department of
Quran Reading and Recitation Science.
Samsun / Turkey.
mustafakara@omu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-5497-1131

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article **Geliş**

Tarihi / Date Received: 06 Mayıs / 06 May 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 15 Mayıs / 15 May 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Şafak Çatal - Mustafa Kara, "Zemahşerî ve Tabâtabâî'nin
Muhkem ve Müteşâbih Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi",
Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 15 (Yaz 2022): 135-148,
doi: 10.47098/bayburt-ilahiyat.1113076

Öz

Bu makalede Zemahşerî ve Tabâtabâî'nin muhkem ve müteşâbih konusundaki görüşlerinin mukayesesi yapılmaktadır. Çalışmanın amacı, bu iki müfessirin muhkem ve müteşâbih ile ilgili görüşlerini kıyaslamaktır. Araştırma, Zemahşerî ve Tabâtabâî'nin muhkem ve müteşâbih hakkındaki görüşleri ile sınırlı tutulmakta ve nitel bilgi toplama yöntemlerinden yazılı doküman incelemesine dayanmaktadır. Bu kapsamda, literatür taramasından elde edilen veriler, bütüncül bir bakış açısıyla metin analizine tabi tutularak değerlendirilmektedir. *Muhkem*, “anlaşılmasına yönelik hiçbir şüphe olmayan ve herhangi bir açıklamaya gerek duymadan kolaylıkla anlaşılabilir söz” demektir. *Müteşâbih* ise “birden fazla manaya ihtimali olan ve anlamlarını tespit etmek için başka karinelere ihtiyaç duyulan ifade” anlamına gelmektedir. Kur'ân'da muhkem ve müteşâbih kavramlarına işaret eden üç ayet bulunmaktadır. Bu çerçevede Âl-i İmrân suresinin 7. ayeti, Kur'ân ayetlerinin muhkem ve müteşâbih olmak üzere ikiye ayrıldığını; Zümer suresinin 23. ayeti, Kur'an'ın müteşâbih bir kitap olduğunu; Hûd suresinin 1. ayeti ise Kur'an ayetlerinin muhkem kılındığını bildirmektedir. Mu'tezile ekolüne mensup bir âlim olan Zemahşerî ve İran'da Şîî kültürü ile yetişmiş bir müfessir olan Tabâtabâî, tefsirlerinde Kur'ân'da muhkem ve müteşâbihi konu edinen ayetleri yorumlamışlardır. Bu doğrultuda sözü edilen müfessirlerin görüşlerinde “müteşâbih ayetlerin râsih kimselerce muhkem ayetler ışığında te'vîl edilebileceği” konusunda benzerlik söz konusu iken, “râsih kimselerin kimler olduğu” noktasında farklılık bulunmaktadır. Bu bağlamda Zemahşerî'ye göre râsih kimseler ile “ilimde derinlik kazanmış bilginler” kastedilmektedir. Tabâtabâî ise râsih kimselerden kastın “ehl-i beyt imamları ile masum imamlar” olduğunu dile getirmektedir. Bu görüş farklılığında, mezhep mensubiyetinin etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Muhkem, Müteşâbih, Te'vîl, Zemahşerî, Tabâtabâî.

Abstract

In this article, the views of Zamakhshari and Tabatabai about muhkam and mutashabih in the Qur'an are compared. The aim of the study is to compare the views of these two commentators on muhkam and mutashabih. The research is limited to the views of Zemahşeri and Tabatabai on muhkam and mutashabih and it is based on written document analysis which is a method of qualitative research. The study is based on written document analysis, one of the qualitative data collection methods. In this context, the data

obtained from the literature review are evaluated by subjecting them to text analysis with a holistic perspective. *Muhkam* means, “a word that has no doubts about its understanding and is easily understood without the need for any explanation”. On the other hand, *mutashabih* means “an expression that can have more than one meaning and other presumptions are needed to determine their meaning”. There are three ayats in the Qur'an that point to the concepts of muhkam and mutashabih. In this context, the 7th ayat of Ali Imran surah states that the verses of the Qur'an are divided into two as muhkam and mutashabih. In addition, the 23rd ayat of Az-Zumar surah states that the Qur'an is a mutashabih book, and the 1st ayat of Hud surah states that the verses of the Qur'an are muhkam. Zamakhshari, a scholar belonging to the Mu'tazila school, and Tabatabai, a commentator who grew up with the Shiite culture in Iran, have interpreted the verses of the Qur'an that are muhkam and mutashabih in their commentaries. In this direction, while there is a similarity in the opinions of the commentators mentioned that “Mutashabih verses can be interpreted by rasih people in the light of muhkam verses”, there is a presence of distinction in the point of “who the rasih people are”. In this context, according to Zamakhshari, what is meant by rasih people is “Scholars who have gained depth in knowledge.” Tabatabai, on the other hand, states that what is meant by rasih people is “ahl-i bayt imams and innocent imams”. It can be said that sectarian affiliation is effective for this difference of the opinions.

Keywords: Qur'an, Muhkam, Mutashabih, Ta'weel, Zamakhshari, Tabatabai.

Giriş

Kur'ân-ı Kerim'i doğru biçimde anlama ve yorumlama adına bilinmesi gereken zorunlu ilimler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de muhkem ve müteşâbih ilmidir. Bu ilim, önemine binaen müfessirlerin üzerinde en fazla durdukları ve tartıştıkları bir ilimdir. Haliyle tefsir literatüründe de ziyadesiyle işlenen konulardandır.

Bu konu, Kur'ân ayetlerinin ekseriyetinin kolaylıkla anlaşılır olması ve bazı ayetlerin anlaşılmasında da başka karinelere ihtiyaç duyulması üzerine bina edilen bir tartışma olarak kaynaklarda yer almaktadır. Bu doğrultuda, dönemlerinin en önemli müfessirlerinden olan Zemahşerî ve Tabâtabâî de kaleme aldıkları eserlerinde bu konuya genişçe yer vermektedirler. İşte bu çalışmada Zemahşerî ve Tabâtabâî'nin muhkem ve

müteşâbih konusuyula ilgili görüşleri ve Kur'ân'da bu konunun temelini oluşturan ayetler hakkındaki kanaatleri mukayeseli bir biçimde ele alınmaktadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Bu bölümde *muhkem* ve *müteşâbih* kavramlarının anlam dünyaları ve Kur'ân'daki kullanımları hakkında bilgi verilmektedir.

Arapça'da *h-k-m* kökünden türetilen ve sözlükte "sağlam kılınmış, bozulmalara ve dış etkilere karşı korunmuş" anlamlarına gelen *muhkem*, "manası kolaylıkla anlaşılabilen, hiç bir şüpheye mahal vermeyen, herhangi bir açıklamaya gerek duyulmayan ve tek anlama delalet eden söz"¹ demektir. *Muhkem*, tefsir ve hadis literatüründe tek anlama sahip olan ve başka bir anlam ihtimali taşımayan açık manalı ayet ve hadisleri tanımlamak için kullanılırken, fıkıh usûlünde anlaşılabilirlik açısından en yüksek seviyede olan bir lafzı ifade etmek için kullanılmaktadır.²

H-k-m kök harflerinden gelen kelimeler, Kur'ân-ı Kerîm'de 200 yerde geçmekte³ ve "hüküm vermek, hakem tayin etmek, sağlamlaştırmak, hakem, hakim, muhakeme gücü, açık, hakimiyet, hikmet, hikmetli" anlamlarında kullanılmaktadır. Yine aynı kökten türeyen *muhkemât*,⁴ *uhkimet*,⁵ *yuhkimu*,⁶ *muhkemetur*⁷ lafızları da Kur'ân'da birer ayette zikredilmektedir.

Arapça'da *ş-b-h* kök harflerinden türetilen ve sözlükte "benzemek, benzeşmek, ayırt edilemeyecek düzeyde benzeşen" manalarına gelen *müteşâbih* ise "birden fazla mana ihtimalinden dolayı anlaşılması güç olan ve anlamlardan birini tespit etmek için başka bir kanıtı başvurulması zorunlu olan lafız ya da ifade"⁸ olarak tanımlanmaktadır. *Ş-b-h* kök harflerinden türemiş olan kelimeler, Kur'ân'da dokuz ayette oniki defa geçmekte⁹ ve "benzemek, benzeşmek, karışmak, kafası karıştırılmak"¹⁰ manalarında

¹ Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğib el-İsfahânî, "hkm", *el-Müfradât fi ğarîbi'l-Kur'ân*, thk. Seyyid Muhammed Keydânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, ts.), 126-128; Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, "hkm", *Lisânu'l-'Arab* (Kahire: Daru'l-Me'ârif, ts.), 2/951-954.

² İsfahânî, *el-Müfradât*, 254-255; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/2189-2191.

³ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, "hkm", *el-Mu'cemu'l-mufehras li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001), 260-264; Mehmet Okuyan, "hkm", *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü* (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015), 258-263.

⁴ Âl-i İmrân 3/7.

⁵ Hûd 11/1.

⁶ Hacc 22/52.

⁷ Muhammed 47/20.

⁸ İsfahânî, *el-Müfradât*, 254-255; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/2189-2191.

⁹ Abdülbâkî, "şbh", *el-Mu'cemu'l-mufehras*, 461; Okuyan, "şbh", *Kur'ân Sözlüğü*, 455-456.

¹⁰ İsfahânî, *el-Müfradât*, 254-255; İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 4/2189-2191.

kullanılmaktadır. Ancak bu kullanımlardan altısının terim anlamıyla ilgisi bulunmamaktadır. *Müteşâbih* kavramı, Âl-i İmrân sûresinin 7. ayetinde *müteşâbihât* şeklinde, Zümer sûresinin 23. ayetinde de *müteşâbihen* şeklinde geçmektedir.

Bu husus doğrudan Kur'ân ayetleriyle ilgili bir konu olduğu için buna dair düşünceler de ayetler üzerinden aktarılmaktadır. Yine Kur'ân'da herhangi bir ayette geçen bir kelime, başka bir ayette farklı anlamlara gelebilmektedir. Bu durum lafız, mana ya da her ikisinde de gözlemlenebilmektedir. Haliyle bu kelime ve kavramlar hakkında âlimlerin kanaatleri de farklılık arz edebilmektedir. Bu bağlamda âlimler tarafından *muhkem* kavramı “anlaşılması kolay, açık, net, tek yönlü, seçilebilen, lafız tekrarı olmayan, helal-haram, farz, vaad ve vâidi kapsayan ayetler” olarak tanımlanırken; *müteşâbih* kavramı “kapalı anlamlı ayetler, farklı açılardan yorumlanabilen, anlaşılması ancak başka karinelerle ve te'vîl ile mümkün olabilen, lafzi olarak mükerrer, kıssa ve meselleri konu edinen, yecüc-mecüc, kıyamet, ya da hurûf-ı mukatta'a ve benzeri konular hakkında yalnızca Yüce Allah'ın bilgi sahibi olduğu konuları muhtevî ayetler” şeklinde ifade edilmektedir.¹¹

Zemahşerî'nin bu kavramlara yaklaşımı şu şekildedir: *Muhkem*, “birden fazla anlam ihtiva etmeyen, herhangi bir anlam karışıklığına sebebiyet vermeyen, manası açık ve net olan” ayetlerdir. *Müteşâbih* ise “birbirine benzeşen, bir anlamın dışında başka manaları da ihtiva eden” ayetlerdir. *Muhkemât*, kitabın anası, aslı, esasıdır. Bu nedenle *müteşâbihlerin muhkemâta* irca edilmesi gerekmektedir.¹²

Tabâtabâi de bu konuda Zemahşerî gibi düşünmektedir. Ona göre *muhkem*, “*müteşâbih*lerde olduğu gibi anlam bakımından herhangi bir benzeşmenin olmadığı, çok anlamlılık ihtimali olmayan, manası açık ve net olan” ayetlerdir. *Müteşâbih* ise “birden fazla boyutu olan şeylerde vasıf ve

¹¹ Bedreddin Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur`ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî (Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2006), 370; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur`ân* (Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1973), 1335-1337; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: TDV Yayınları, 1971), 128-134; Tuncay Başoğlu, “*Muhkem*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2020), 31/42 (42-44); Yusuf Şevki Yavuz, “*Müteşâbih*”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/204 (204-207).

¹² Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve 'uyûmi'l-ekâvi'l fi vucûhi't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdüsselam Şahin (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971), 1/332.

keyfiyet cihetinde buluşma ve birleşme” olmasıdır. Yani vasıf ve keyfiyet yönünden benzeşen, fakat farklı anlamlara gelebilen ayetler demektir.¹³

Sonuç olarak, Kur’ân’da bu konuya dair ayetler ve bu ayetlere ilişkin ulemanın açıklamaları, Kur’ân ayetlerini genel olarak *muhkem* ve *müteşâbih* şeklinde iki kategoriye ayırmanın mümkün olduğunu göstermektedir.

2. Kur’ân’da Muhkem ve Müteşâbih Konusunu İçeren Ayetler ve Zemahşerî ve Tabâtabâî’nin Bu Ayetler Hakkındaki Görüşleri

2.1. Âl-i İmrân 3/7

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ

“Sana Kitabı indiren O’dur. Onun bazı ayetleri muhkem (açık anlamlı)dır ki bunlar Kitabın anasıdır (esaslıdır). Diğerleri de müteşâbih (benzeşen anlamlı)lardır. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu (arzularına göre) yorumlamak için ondaki müteşâbih ayetlerin peşine düşerler. (Oysa) onun (asıl) yorumunu Allah’tan başkası bilemez. İlimde derinlik sahibi olanlar ise “Ona inandık; hepsi Rabbimizin katındandır.” derler. Öz akıl sahiplerinden başkası (gerçeği) hatırlamaz.”¹⁴

Bu ayette ilâhi vahyin *muhkem* ve *müteşâbih* olarak ikiye ayrıldığı, kalplerinde eğrilik bulunanların olumsuz tutum ve davranışları ve ilimde derinleşmiş olanların teslimiyetleri gündeme getirilmektedir.

Zemahşerî’ye göre *muhkem* ayetler, çok anlamlılık ihtimali olmayan, sağlam, açık ve net bir şekilde anlaşılmaktadır. *Müteşâbihler* ise birbirine benzeyen, değişik manalara gelebilen yani benzeşen ayetlerdir. *Muhkemler* “kitabın anası” yani aslı ve esası olup *müteşâbihler* bunlara hamledilmektedir. Örneğin “Gözler onu idrak edemez”¹⁵ ayeti *muhkem*, “Rablerine nazar ederler”¹⁶ ayeti müteşâbihtir.¹⁷

Kur’ân’ın tamamının herkes tarafından anlaşılır olması mümkün değildir. Bu kapsamda müteşâbih ayetler, insanı düşünmeye, üretmeye ve delil çıkartmaya sevk etmektedir. *Müteşâbih* ayetlerle hak ile bâtil ayrılmak istenmekte ve bu iki yolu tercih edenlerin ortaya çıkarılması hedeflenmektedir.¹⁸

¹³ Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî, *el-Mîzân fî tefsîri'l-Kur’ân*, thk. Hüseyin el-Âlâ (Beyrut: Müessesetü İlämi li'l-Matbuât, 1997), 3/22-23.

¹⁴ Mehmet Okuyan, *Kur’an Meal-Tefsir* (İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 8. Baskı, 2021), Âl-i İmrân 3/7.

¹⁵ En’âm 6/103.

¹⁶ Kıyâmet 75/23.

¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/332.

¹⁸ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/333.

Müteşâbih ayetlerin *muhkem* ayetlere ircâ edilerek anlamları ortaya çıkarılmaya çalışılmakta, böylece ilim yolunda yüksek mertebelere ulaşılmaktadır. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne yoluyla insanları dinlerinden saptırmak için onları arzularına göre te'vîl etmek amacıyla *müteşâbih*lerin peşine düşmektedir.¹⁹

Kur'ân'da hiçbir çelişkinin olmayacağına inanan bir mü'min, çelişkili gibi görünen ifadelerdeki uyumu ortaya koyabilmek adına gayret göstermelidir. Bu gayret sahibine Yüce Allah, çeşitli hikmetlerle zihnine kuvvet vermekte ve *muhkem-müteşâbih* arasındaki mutâbakatı anlamasını sağlamaktadır. Bu gayret sonucu mü'minin imanı kuvvet bulmaktadır.²⁰

*Müteşâbih*lerin hakiki yorumunu ancak Yüce Allah ve ilimde râsih olanlar bilmektedir. Bazıları bu ayetteki *إِلَّا اللَّهُ* (*ancak Allah bilir.*) lafzında vakıf yapıp peşinden gelen *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* (*ve ilimde derinleşenler*) ifadesini yeni bir cümle başlangıcı olarak kabul etmektedir. Bu görüşe sahip olanlara göre *müteşâbih*ler, zebanîlerin sayısı gibi yalnızca Yüce Allah'ın katındaki bilgileri ifade etmektedir.²¹

"İlimde derinleşmiş olanlar şöyle derler..." ibaresi, ilimde derinleşenlerin durumunu açıklayan yeni bir cümle başlangıcıdır. *Müteşâbih*lerin te'vîlini bilenler; Kur'ân'ın bütün ifadelerinin hikmet sahibi olan, kelâmında hiçbir tenakuz ve çelişki bulunmayan Yüce Allah'ın katından olduğuna iman ettik demektedir. "*Ancak akıl sahipleri düşünüp ders çıkarabilir.*" ifadesi ise ilimde derinleşenlere yönelik bir övgü olduğunu göstermektedir.²²

Tabâtabâî'ye göre bu ayetin başında Kur'ân'ın kademeli olarak indirilmesinin karşılığı olan *tenzîl* yerine, bir defa indirmeye karşılık gelen *inzâl* tabirinin kullanılmış olması, indirilen kitabın tüm özelliklerinin açıklanmasına yöneliktir. Kitabın özel ve genel vasıflarının karşılığı ise *muhkem* ve *müteşâbih* ayetlerdir. *Müteşâbih*ler, *muhkem* ayetlere ircâ edilerek izah edilmelidir. Kur'ân, *inzâl* ve *tenzîl* çerçevesinde bir bütün olarak değerlendirilmelidir.²³

Muhkem ayetler ekseninde sağlamaştırılmaktan maksat, manada *müteşâbih* ayetler gibi bir benzeşmenin olmamasıdır. "*Ayetleri muhkem kılınmış sonra hüküm ve hikmet sahibi ve her şeyi bilen Allah tarafından ayetleri ayrıntılı olarak açıklanmış bir kitaptır.*"²⁴ ayeti bunun delili niteliğindedir.²⁵

¹⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/333.

²⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/333.

²¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/333.

²² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/334.

²³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/22.

²⁴ Hûd 11/1.

Teşâbüh, aralarında ayırım olan şeylerin bir kısım vasıf ve keyfiyet bakımından birleşebilmeleri demektir. Bu bağlamda Hûd suresi 1. ayette “ayetleri muhkem kılınmış” ibaresinden sonra “ayetleri ayrıntılı olarak açıklanmış” ifadesinin gelmesi, Kitab’ın parça parça indirilmeden önceki bütünlüğünün, sağlam kılınmışlığının ve teşâbühe yer verilmediğinin kanıtıdır.²⁶

Kitab’ın ayetleri *muhkem* ve *müteşâbih* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. *Muhkem* ayetler, *ümmü’l-kitâb* yani “kitabın anasıdır”. Ayetteki *ümm/ana* kelimesi, “bir şeyin döndüğü yer” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla *müteşâbih* ayetler *muhkem* ayetlere dönüş yapmaktadır. Bu açıdan bazı ayetler, bazı ayetlere nazaran *ümm/ana* hükmündedir ve özel bir konuma sahiptir.²⁷

Müteşâbihlik, duyulan fakat duyan kimse tarafından anlaşılmayan bir durumu ifade etmektedir. Ancak *muhkem* ayetlerle muhatap olduğunda *müteşâbihlik* daha anlaşılır hale gelmekte; -bir başka ifade ile- *muhkem* ayetler sayesinde *müteşâbih* ayetler *muhkemleşmektedir*. Bunu iki örnekle açıklamak mümkündür: “*Rahman arşa istiva etti.*”²⁸ ayetinde kastedilen ilk etapta anlaşılammaktadır; ancak “*Hiçbir şey O’nun benzeri değildir.*”²⁹ ayetiyle zihinde oluşan cisim veya mekan atfetme gibi müşkiller kaybolmaktadır. Bu doğrultuda *istevâdan* maksadın, Yüce Allah’ın cisim olmanın ötesinde mekâna iskanlanmayan, hiçbir dayanağı olmadan kâinâtın egemenliğini elinde tutan, mahlukatı kuşatan yegane otorite olduğu anlaşılabilir. Bu düşünceler ortadan kalkmaktadır. Yine “*Rabbine bakar.*”³⁰ ayeti tek başına değil, “*Gözler O’nu idrak edemez (göremez); (oysa) O, gözleri idrak eder (görür).*”³¹ ayeti ve benzeri ayetlerle birlikte anlaşılabilir. Böylece cisim ekseninde bir bakış ya da gözün mevzu bahis olmadığı, maddenin ötesinde bir anlam olduğu anlaşılabilir.³²

Ayetler, anlam bakımından *muhkem* ve *müteşâbih* şeklinde ikiye ayrılmaktadır. Bu bağlamda ayetlerin birbirilerini hem tamamlayıcı hem de açıklayıcı görevleri bulunmaktadır. Bazı ayetler konu bakımından ayrıntılı hükümler içerirse de aralarında maslahata yönelik *nâsîh-mensûh* ilişkisi söz konusudur. Bu kapsamda ayetler kademeli olarak nâzil olsa da aralarında

²⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/22.

²⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/22-23.

²⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/23.

²⁸ Tâhâ 20/5.

²⁹ Şûrâ 26/11.

³⁰ Kıyâmet 75/23.

³¹ En’âm 6/103.

³² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/24.

teşâbüh (benzeşme) bulunmaktadır. *Müteşâbihin muhkeme, mensûhun da nâsihe* dönüş yapmasıyla *teşâbüh* ortadan kalkmaktadır.³³

Zemahşerî ve Tabâtabâî'nin Âl-i İmrân suresi 7. ayet hakkındaki görüşleri mukayese edildiğinde şunları söylemek mümkündür:

Her iki müfessirin de bu ayet hakkında benzer düşüncelere sahip oldukları anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda her ikisine göre de *müteşâbihler muhkemlere* irca edilerek yorumlanabilmektedir. Ayette geçen *ve'r-râsîhûn fi'l-'ilm* ibaresinden kastın, Zemahşerî'ye göre "ilimde derinliğe ulaşanlar"; Tabâtabâî'ye göre ise "ehl-i beyt imamları" olduğu anlaşılmaktadır.

Netice itibarıyla Âl-i İmrân suresi 7. ayette, vahyin içeriği açısından bir kısım ayetlerin *muhkem*, diğerlerinin ise *müteşâbih* olduğu bildirilmektedir. Buradan hareketle, ilâhi ve evrensel bir mesaj olan Kur'ânın birbirine benzeyen ayetleri için "maksat sadece şudur" denilmesinin doğru olmadığını söylemek mümkündür. Nitekim her konuda olduğu gibi bu konuda da gerçeği sadece Yüce Allah bilmektedir. Bu ayette ayrıca ilâhi mesajın üzerinde derinlemesine düşünüp incelemek gerektiği vurgulanmakta ve *müteşâbihler*le ilgili verilen bilgilerde ilâhi hakikatleri ancak sağduyu sahiplerinin anlayabileceği belirtilmektedir.

2.2. Hûd 11/1

الرَّكِيَابَ أَخْكِمْتُمْ آيَاتُهُ ثُمَّ فَصَّلْتُمْ مِنْ لَدُنْ حَكِيمٍ خَيْرٍ

"Elif, lâm, râ. (Bu), Allah'tan başkasına ibadet etmemeniz için (doğru) hüküm veren, her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından ayetleri sağlamlaştırılmış, sonra da açıkça ortaya konulmuş bir kitaptır."³⁴

Zemahşerî'ye göre bu ayette geçen "ayetleri *muhkemleştirilmiş*" ifadesi ile dört şey kastedilmiş olabilir. *i.* Kur'ân ayetlerinin sağlam ve intizamlı yapı gibi eksiği ve uyumsuzluğu olmayan bir dizilişle nazımlanmış olması. *ii.* "Hikmet dolu kitabın ayetleri..."³⁵ örneğinde olduğu gibi ayetteki *uhkimet* fiilinin kâf'ının dammelenmesiyle *hakume* fiilinden hemze vasıtasıyla nakledilerek "hikmet dolu kılınmış" anlamında kullanılması. *iii.* Ayetlerin bâtıldan korunmuş olması. *iv.* Ayetlerin bozukluktan korunup engellenmiş olması. Bununla ilişkili olarak şöyle bir benzetme yapmak mümkündür: Binek hayvanının üzerine martingal kayışı konarak binicisine asi gelmesi engellenmektedir.

³³ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/25.

³⁴ Okuyan, *Kur'an Meal-Tefsir*, Hûd 11/1.

³⁵ Yûnus 10/1.

Bu durum Arapça'da *ahkentü'd-dâbbe* (hayvanı dizginledim.) ifadesiyle karşılanmaktadır.³⁶

Tabâtabâî'ye göre ayette geçen *tafsîl* kelimesi, *muhkemliğin* karşıtı anlamında kullanılmaktadır. Dolayısıyla bu sözcük, birbiriyle bağlantılı olan bir şeyin bölümleri arasına aralık koyarak birbirinden ayırmak anlamına gelmektedir. Buna mukabil *muhkem*, “bir şeyin parçalarını birbirine eklemek, o şeyin diğer yanlarını birbirine bağlayarak bütün hale getirmek, onu bölünmüşlükten uzak tutmak” demektir.³⁷ Bu ayet, Kur'ân'ın içerdiği bilgi ve hükümlerin tek bir temele dayandığına işaret etmektedir. Bu temel ise imân, ahlak ve amelleri ihtiva eden Kur'ân'ın hükümleridir.³⁸

Kur'ân'ın *muhkem* ve *mufassallık* nitelikleri, onun anlam ve içeriğinin sıfatlarıdır. Onun sözlerinin ya da başka yönlerinin sıfatı değildir. Bu nedenle Kur'ân'ın *mufassallık* ve *muhkemliği* somut varlıklarinkine benzememektedir. Kur'ân'daki birçok anlam bir tek manaya döndüğünde bütün anlamların temeli olmuş olur. İşte o zaman söz konusu temel anlam, özet niteliğine rağmen tafsilatlarla, tafsilatlar da tüm ayrıntılarına rağmen özetle bütünleşik hale gelmektedir. Bu itibarla Kur'ân'ın ayetleri, içerik ve farklı amaçlarına rağmen tek ve öz bir amaca dönüşmektedir. Böylece amaçta çokluk ve farklılık ortadan kalkmış olmaktadır.³⁹

Hûd suresi 1. ayet bağlamında Zemahşerî ve Tabâtabâî'nin açıklamaları kıyaslandığında her iki müfessirin de genellikle benzer düşüncelere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Zemahşerî ayetteki “ayetleri *muhkemleştirilmiş*” ifadesinin dört farklı manaya gelebileceğini söylerken, Tabâtabâî bu ifadeyi “bir şeyin parçalarını birbirine bağlayıp onu bütün hale getirerek bölünmüşlükten uzak tutmak” şeklinde yorumlamaktadır.

Hem bu ayette hem de Hacc suresi 52. ayette Kur'ân'ın tamamının *muhkem* olduğu ifade edilmekte ve “onun sapasağlam oluşu ve korunmuşluğu” dile getirilmektedir. Yine Hicr suresi 9. ayette “vahyin bizzat Yüce Allah tarafından koruma garantisine alındığı”, Fussilet suresi 42. ayette de açıktan veya gizliden herhangi bir şeyin onu iptal edemeyeceği vurgulanmaktadır.

2.3. Zümer 39/23

اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَابًا تَتَشِعُّرُ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَلِكِ هَدَىٰ اللَّهُ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ

³⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/363.

³⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 10/130.

³⁸ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 10/131.

³⁹ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 10/130.

“Allah sözün en güzelini, müteşâbih (benzeşen anlamlı) ve mesânî (hakikatleri tekrarlanan) bir kitap olarak indirdi. Bu (Kitab)ın etkisiyle Rablerine saygı duyanların tüyleri ürperir. Sonra hem derileri hem de kalpleri Allah’ın zikrine (Kur’ân’a ısınıp) yumuşar. İşte bu (Kitap), Allah’ın, dileyeni (layık gördüğünü) kendisiyle doğru yola ulaştırdığı bir rehberdir. Allah kimi de saptırırsa (sapkınlığını onaylarsa) artık ona hiçbir yol gösteren olamaz.”⁴⁰

Zemahşerî’ye göre bu ayetteki *kitâben* lafzı “sözün en güzelinden bedeldir”. Ancak hâl olma ihtimali de bulunmaktadır. *Müteşâbihen* kelimesiyle kastedilen benzeşmeden, Kur’ân’ın manaları bakımından sağlam ve güvenilir, hakkaniyetli bir biçimde beşerin faydasını isteyen, birbirine uyum bakımından kelimelerinin yerli yerinde olması kastedilmektedir. Ayrıca Kur’ân’ın *i’câz* yönünden muâırızlarını aciz bırakması, nazım ve telifinin birbiriyle örtüşmesi ve benzeri konulardaki benzeşmelerinin de kastedilmiş olması mümkündür. Ayette geçen *mesânî* lafzının, *müteşâbihlik* ifade etmesi mümkündür. Kıssaların tekrarlanmasında da bir benzeme söz konusudur. *Mesânî* kelimesi *mesnâ* kelimesinin çoğulu olup “tekrarlanan” demektir. Kıssa ve haberlerin tekrar edilmesi, hükümlerin, emir ve yasakların, vaad ve vâidlerin okunuşu ve benzeri konuların tekrar tekrar dile getirilmesi nedeniyle böyle tanımlanmaktadır.⁴¹

Tabâtabâî’ye göre bu ayette, ayetler arasındaki söylem üslubu sağlam ve güzel bir şekilde ifade edilmekte, ayetlerin gerçekliği ve hikmet boyutları açıklanmakta, hak ve hakikate yönlendirme bakımından eksiksiz uyum ve ahenk içerisinde oldukları belirtilmekte ve tüm bu yönler açısından aralarında benzerlik teşkil ettiği vurgulanmaktadır. Bu ayette kayıtlı olan *müteşâbihlik*, Kitab’ın tamamında geçerli olan bir niteliktir.⁴²

Zemahşerî ve Tabâtabâî’nin Zümer suresi 23. ayette ele alınan konular ve zikredilen kavramlar hakkında benzer düşüncelere sahip oldukları görülmektedir.

3. Zemahşerî ve Tabâtabâî’nin Muhkem ve Müteşâbih Konusundaki Görüşlerinin Mukayesesi

Zemahşerî’ye göre Kur’ân’da *müteşâbihâtın* varlığı ilâhi hikmet gereğidir. Zira Kur’ân’ın tümü *muhkem* kılınmış olsaydı, kolayca anlaşılır olurdu. Bu durumda araştırma, incelenme, dönemin ihtiyaçlarına çözüm

⁴⁰ Okuyan, *Kur’an Meal-Tefsir*, Zümer 39/23.

⁴¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/118-119.

⁴² Tabâtabâî, *el-Mizân*, 17/256.

bulmaya yönelik çalışmalar yapmak, ma'rifetullah ve tevhid hakkında bilgiye ulaşmak mümkün olmazdı.⁴³

Zemahşerî, *müteşâbihliğin* özünde, haktan yana olanlarla haktan sapanların ayırt edilmesinin olduğunu söylemektedir. *Müteşâbihâtın* anlamını sadece Yüce Allah ve ilimde derinleşmiş olanlar bilir. İlimde derinleşmiş olanlar ise; ilme sınıksız sarılan ve onda sebat edenlerdir. Bu bağlamda *müteşâbihler*, *muhkemlerin* ışığında te'vîl edilebilir.⁴⁴

Tabâtabâî'ye göre de *müteşâbih* ayetler, *muhkem* ayetler aracılığı ile te'vîl edilebilir. Ona göre *muhkem* ve *müteşâbih* kelimeleri, izâfî birer kavramdır. Bu açıdan bir ayet bir yönüyle *muhkem* olmasına karşın diğer yönüyle *müteşâbih* olabilir. Aynı şekilde *müteşâbih* bir ayet de *muhkem* ayet vesilesiyle *muhkemleşebilir*.⁴⁵

Tabâtabâî'ye göre ayetlerin te'vîl edilmesi lafzî değil, harici bir manadır. Bu durum, asıl mana ile maksud olan mana arasındaki farka benzemektedir.⁴⁶

Tabâtabâî, *müteşâbihlerin* ilimde rüsûh sahibi olanlar tarafından te'vîl edilebileceğini dile getirmektedir ki bunlar da ehl-i beyt imamları ve masum imamlardır.⁴⁷

Zümer suresi 23. ayette, Kur'ân'ın tamamının *müteşâbih* olduğu vurgulanmaktadır. Bundan, Kur'ân'ın her ayetinin gerek metin gerekse mesaj bakımından birbirine benzerliğinin kastedildiği anlaşılmaktadır. Kur'ân ayetlerinin üçte ikilik bölümünün Mekke'de, diğerlerinin Medine'de indirildiği ve vahyin de 23 yıl sürdüğü düşünülürken, Kur'ân'ın hiçbir yerinde herhangi bir zıtlık ve tutarsızlığın olmadığı, aksine tamamının *müteşâbih* olarak birbiriyle şekil ve muhteva bakımından benzeşen bir mahiyet arz ettiği görülmektedir. Nitekim İmâm Mücâhid, Âl-i İmrân 7 ile Zümer 23. ayet arasında hiçbir çelişki olmadığını, Âl-i İmrân 7'de geçen *müteşâbihlikten* kastın, "bazı ayetlerinin diğerleriyle benzeşmesi, birbiriyle ilgili mesajlar içermesi" olduğunu, *muhkemlerin* de "helal ve haram içeriklilerden oluştuğunu" belirtmektedir.⁴⁸ Zaten Bakara suresi 25. ayette geçen *müteşâbih* kelimesi de bu durumu destekler mahiyette "benzeşenler" manasında kullanılmaktadır.

⁴³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/333.

⁴⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/332.

⁴⁵ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/ 24.

⁴⁶ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/63-64.

⁴⁷ Tabâtabâî, *el-Mizân*, 3/63-64.

⁴⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, "Tefsîru sûre-i Âl-i İmrân", *el-Câmi u's-Sahîh* (Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002), 1.

Sonuç

Zemahşerî ve Tabâtabâî'nin muhkem ve müteşâbih konusundaki görüşlerinin mukayese edildiği bu makalede şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kur'ân'daki muhkem ve müteşâbih ayetler hakkında Zemahşerî ve Tabâtabâî görüşlerinde kısmi farklılıklar olsa da genel olarak benzerlik söz konusudur. Bu kapsamda her iki müfessir de müteşâbih ayetlerin râsih kimselerce muhkem ayetler ışığında te'vîl edilebileceğini söylemektedir. Râsih kimselerin kimler olduğu konusunda her iki müfessirin görüşlerinde farklılık bulunmaktadır. Bu bağlamda Zemahşerî'ye göre râsih kimselerden maksat "ilimde derinlik kazanmış kişilerdir." Tabâtabâî'ye göre ise râsih kimselerden kasıt "ehl-i beyt imamları ile masum imamlardır." Tabâtabâî'nin râsih kişiler konusundaki kanaatinde mensubu olduğu mezhebin etkisini görmek mümkündür.

Kaynakça

- Abdulbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-mufehres li elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2001.
- Başoğlu, Tuncay. "Muhkem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/42-44. İstanbul: TDV Yayınları, 2020.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Dimaşk/Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: TDV Yayınları, 1971.
- İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Huseyn b. Muhammed er-Râğıb. *el-Müfradât fi ğarîbi'l-Kur'ân*. thk. Seyyid Muhammed Keydânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, ts.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. Kahire: Daru'l-Me'ârif, ts.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur'ân Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2015.
- Okuyan, Mehmet. *Kur'an Meal-Tefsir*. İstanbul: Haliç Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Suyûtî, Ebû'l-Fazl Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *el-İtkan fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Mektebetü's-Sekâfiyye, 1973.
- Tabâtabâî, Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin. *el-Mîzân fi tefsîri'l-Kur'ân..* thk. Hüseyin el-Âlâ. 22 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-İ'lamî li'l-Matbuât, 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Müteşâbih". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/204-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf 'an hakâiki gavâmizi't-tenzil ve 'uyûni'l-ekâvi'l fi vucûhi't-te'vîl*. thk. Muhammed Abdüsselam Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1971.
- Zerkeşî, Bedreddin Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fi 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî. Mısır: Dâru'l-Hadîs, 2006.